

การอภิปรายเรื่อง

การวิจัยเชิงคุณภาพกับวิชาบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์

ผู้ร่วมอภิปราย รศ. ดร. ประภาวดี สืบสนธิ¹

ดร. กาญจนา แก้วเทพ²

ผู้ดำเนินการอภิปราย อ. มาลี ลำสกุล³

ดร.กาญจนาแก้วเทพ

สำหรับเนื้อหานี้จะประกอบด้วย 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการคาดการณ์ในอนาคตว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรขึ้นบ้าง และการเปลี่ยนแปลงนั้นได้เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในส่วนงานของบรรณารักษ์อย่างไรบ้าง ส่วนที่สองเป็นการสำรวจเส้นทางของการใช้การวิจัยเชิงคุณภาพในแวดวงสารนิเทศศาสตร์ว่า จะมีช่องทางอื่นใดบ้างเพื่อการก้าวต่อไป

ส่วนแรก : อนาคตทำนาย

ในทศวรรษหน้า ประเทศไทยก็คงก้าวตามกระแสของโลก คือการเคลื่อนไหวไปสู่การเป็นสังคมข่าวสาร อันเป็นคลื่นลูกที่สามซึ่งทอฟเฟล (A. Toffler) ได้กล่าวถึงคลื่นอารยธรรมของมนุษยชาติที่ผ่านมาแล้ว 2 ลูก คือการปฏิวัติเกษตรกรรม และการปฏิวัติอุตสาหกรรม และสำหรับคลื่นลูกที่สามคือการปฏิวัตีด้านข่าวสารเทคโนโลยีนั้นได้เกิดขึ้นในราวปีค.ศ.1950 เมื่อจำนวนคนทำงานในภาคบริการข่าวสารมีมากกว่าภาคเศรษฐกิจอื่นๆ (ในสหรัฐ)

1อาจารย์ประจำภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา

3อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ตีพิมพ์ใน การวิจัยเชิงคุณภาพ : อีกก้าวหนึ่งของการวิจัยทางบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์. สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย, 2535.

ในสังคมข่าวสารนี้จะมีปรากฏการณ์เด่นๆ อยู่หลายประการ เช่น ข่าวสารจะกลายมาเป็นปัจจัยที่ห้าที่สำคัญต่อชีวิตเพิ่มเติมมาจากปัจจัยที่สี่ บุคคลในสังคมข่าวสารคงแทบจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปไม่ได้เลยถ้าไม่ได้รับข่าวสารจากสังคม และนอกเหนือจากนั้น ข่าวสารความรู้ก็จะกลายเป็นแหล่งพลังอำนาจ ผู้ที่มีข่าวสาร/ความรู้ก็คือผู้ที่มีอำนาจอยู่ในมือ (แทนอาวุธหรือเศรษฐกิจ) ตัวอย่างรูปธรรมที่เรากำลังเห็นร่องรอยอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็คือ การต่อสู้เรื่องพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ในระดับโลก หรือตัวอย่างของการเล่นหุ้น ซึ่งอาศัยความได้เปรียบด้านข่าวสารเป็นเครื่องมือ

การเคลื่อนไหวทางสังคมเช่นนี้คงสร้างคำถามให้แก่ผู้ประกอบการวิชาชีพบรรณารักษศาสตร์ ซึ่งเป็นผู้ทำงานโดยตรงกับแหล่งข้อมูลข่าวสารว่า "อะไรจะเกิดขึ้นบ้างกับวิชาชีพของเรา"

ในที่นี้ ผู้เขียนไม่มีคำตอบโดยตรงให้แก่วิชาชีพบรรณารักษศาสตร์ แต่จะรวบรวมข้อเท็จจริงบางประการที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมเพื่อประกอบการค้นคิดตอบคำถามของบรรณารักษศาสตร์ไว้ ณ ที่นี้

1. เป็นเวลาหลายร้อยปีมาแล้วที่โลกของสื่อสารมวลชนมีลักษณะเป็นโลกของหนังสือ หรือโลกของสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อมวลชนที่รู้จักก็คือหนังสือพิมพ์ นิตยสารและวารสารต่างๆ (ดังนั้นห้องสมุดก็คือที่เก็บหนังสือ) แต่เมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา โลกของสื่อมวลชนเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าเป็นโลกของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ คือ วิทยู และโทรทัศน์

เมื่อเริ่มเกิดวิทยูและโทรทัศน์ขึ้นมาใหม่นั้น ได้มีการทำนายกันว่า คงจะเกิดปรากฏการณ์ "คลื่นลูกใหม่" ไล่หลังคลื่นลูกเก่า" กล่าวคือ วิทยูและโทรทัศน์จะเข้ามาแทนที่หนังสือ และในระยะเริ่มแรก ข้อเท็จจริงทางสังคมก็ชวนให้น่าเชื่อคำทำนายดังกล่าว เพราะคนเริ่มฟังวิทยูและดูโทรทัศน์มากขึ้นพร้อมกับอ่านหนังสือน้อยลงไปทุกที

อย่างไรก็ตาม เมื่อผ่านมาถึงช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก็กลับปรากฏว่าช่วงเวลาที่คุณฟังวิทยู ดูโทรทัศน์ พร้อมกับอ่านหนังสือเริ่มเพิ่มขึ้นไปพร้อมๆ กัน จึงกลายเป็นว่าคนมิได้ใช้สื่อตัวใหม่แทนตัวเก่า หากแต่ได้ใช้สื่อทุกๆ ตัว โดยเพิ่มเวลาในการบริโภคสื่อมากขึ้นกว่าเดิม (แน่นอนว่า เป็นเพราะการมีเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันที่ทำให้มีเวลาว่างเพิ่มมากขึ้นด้วย)

นอกจากนั้น ทฤษฎีเรื่องคลื่นลูกใหม่เบียดขับคลื่นลูกเก่าให้ตกเวทีประวัติศาสตร์นั้นก็ไม่เป็นจริงในทุกกรณี ตรงกันข้าม ในบางกรณี สื่อแต่ละชนิดกลับส่องทางให้แก่กันและกันด้วยตัวอย่างเช่น เมื่อหนังสือนวนิยายเรื่องใดถูกหยิบไปทำละครโทรทัศน์ หนังสือเล่มนั้นก็ขายดีขึ้นมาทันตาเห็น เป็นต้น

2. เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติบางประการในสื่อบางชนิด ตามปกติเรามักจะมี

ภาพพจน์ว่าหนังสือเป็นสื่อที่ให้สาระวิชาการ ส่วนโทรทัศน์และวิทยุเป็นสื่อให้ความบันเทิง ในระยะเริ่มแรกภาพพจน์ของโทรทัศน์ถูกดุด่ามาก ดังจะเห็นได้จากตารางรายการของโทรทัศน์จะเต็มไปด้วยรายการบันเทิง เช่น เพลง ละคร ภาพยนตร์ เกมโชว์ ฯลฯ (ในชีวิตประจำวัน พ่อแม่มักจะพอใจที่ลูกหลานอ่านหนังสือมากกว่าดูโทรทัศน์)

หลังจากถูกวิพากษ์วิจารณ์มาเป็นเวลานานและอาจจะเนื่องจากระบบการแข่งขันในวงการโทรทัศน์ หรือการอึดตัวของรายการบันเทิง ปัจจุบันนี้ (และอาจจะเป็นแนวโน้มในอนาคต) สื่อที่เคยให้ความบันเทิงเช่นโทรทัศน์ก็ได้ค่อยๆเพิ่มสัดส่วนของการสอดแทรกสาระวิชาการเข้าไปทีละเล็กละน้อย ตัวอย่างเช่น รายการข่าว เมื่อเกิดการประกาศสงครามอ่าวเปอร์เซียขึ้น โทรทัศน์ไทยมิได้เพียงแต่รายงานข่าวเท่านั้น หากแต่ได้ค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาชี้แจงว่าความขัดแย้งในบริเวณนั้นเกิดมาได้อย่างไร มีการทำกราฟฟิกบอกว่าประเทศที่อยู่ในความขัดแย้งอยู่ที่ไหน แม้แต่อาวุธที่ใช้ก็มีการให้ข้อมูลอย่างละเอียด (ทั้งหมดนี้ อาจมองได้ว่าเป็นการสอนวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การเมืองระหว่างประเทศ การทหาร ฯลฯ)

แน่นอนว่าการที่จะสามารถค้นหาข้อมูลดังกล่าวมานำเสนอต่อผู้ชมได้นั้น โทรทัศน์จะต้องมีแหล่งเก็บรวบรวมข้อมูลในลักษณะของห้องสมุดที่มีการจัดเก็บอย่างเป็นระบบและสามารถเรียกมาใช้ได้อย่างรวดเร็ว ปัจจุบันนี้เราเห็นการเคลื่อนไหวดังกล่าวในภาคธุรกิจเอกชนแล้ว เช่น บรรดาหนังสือพิมพ์คุณภาพที่มีขนาดใหญ่จะให้ความสนใจใส่ใจกับระบบห้องสมุดของตนเองอย่างมาก

แม้แต่ในรายการที่เป็นความบันเทิงล้วนๆ อย่างเช่นรายการละคร ก็เริ่มมีแนวโน้มว่าทั้งฝ่ายผู้จัดและฝ่ายคนดูเริ่ม "ซีเรียส" กับความถูกต้องของละคร ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุดคือละครประเภทพีเรียด เช่นเรื่อง "สี่แผ่นดิน" ในขณะที่ผู้สร้างให้สัมภาษณ์ว่าต้องศึกษารายละเอียดให้ถูกต้องตรงกับความ เป็นจริง แม้กระนั้นก็ยังมีความหมายจากผู้อ่านไปต่อว่าเนื่องจากในละครมีการแสดงที่ผิดไปจากข้อเท็จจริงหลายอย่างเช่น "การแต่งชุดดำไปงานศพในสมัยรัชกาลที่ 5 การใส่รองเท้าแตะอยู่ในบ้านของคุณพลอย" จะเห็นว่าแม้แต่รายการบันเทิงเช่นละครก็สามารถทำหน้าที่เป็นแหล่งให้การศึกษานอกกระบวนซึ่งทั้งผู้สร้างและผู้ชมต่างก็ให้ความสนใจที่จะให้ข้อมูลความรู้อย่างถูกต้องให้มากที่สุด"

นอกจากนั้นปัจจุบันนี้ รายการประเภทสารคดีที่ให้ทั้งความรู้และความบันเทิงเริ่มจะมีสัดส่วนเพิ่มมากขึ้นทุกทีและน่าจะกลายเป็นแนวโน้มหลักในอนาคต ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงการปรับตัวของรายการเกมโชว์ที่พยายามสอดใส่ความรู้ต่างๆเข้าไปอย่างมากมาย

อนึ่ง จะสังเกตเห็นว่าในปัจจุบัน สำนักของผู้คนเกี่ยวกับคุณค่าของประวัติศาสตร์มีเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่ามีเอกชนจำนวนไม่น้อยที่เริ่มทำการสะสมของเก่าๆ เช่น เปียโน ของเล่นเด็ก เครื่องพิมพ์ดีด ฯลฯ ทั้งหมดนี้ก็คือ "ห้องสมุด" ในความหมายหนึ่งนั่นเอง

3. จากการเคลื่อนไหวของสภาพความเป็นจริงทางที่กล่าวมานี้ย่อมจะมีผลกระทบมาถึงการ

เรียกร้องให้เกิดแนวคิดใหม่และแนวการปฏิบัติใหม่ๆของห้องสมุดในอนาคตอย่างแน่นอน กล่าวคือ ห้องสมุดคงจะต้องขยายออกจากการเป็นสถานที่ที่เก็บสิ่งพิมพ์ (Book Library) ออกไปเป็น ห้องสมุดที่ทำการเก็บสื่ออย่างอื่นๆ (Media Library) เช่น สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อภาพและเสียงอื่นๆ เช่น วีดิโอเทป แดบเสียง ภาพโฆษณา ตัวอย่างภาพยนตร์ ฯลฯ และบรรณารักษ์เองก็คงต้องมีการฝึกอบรมเพิ่มเติมในการที่จะให้บริการสารสนเทศที่มาจากสื่อแบบใหม่นี้

ส่วนที่สอง : การวิจัยเชิงคุณภาพในวงการสารนิเทศศาสตร์

1. คำนิยามที่เกี่ยวข้อง

สำหรับเนื้อหาในส่วนนี้จะเป็นการสำรวจโดยคร่าวๆว่า ปัจจุบันนี้การวิจัยเชิงคุณภาพในวงการสารนิเทศศาสตร์นั้นได้ก้าวไปถึงไหนแล้ว และยังมีช่องทางสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพที่จะก้าวต่อไปได้อย่างไรบ้าง

เพื่อทำความเข้าใจให้ตรงกันในเบื้องต้น จะขอกล่าวถึงคำนิยามและขอบเขตบางประการของสิ่งที่ใช้ในตอนต่อไปสักเล็กน้อย

สำหรับคำว่า "การสื่อสาร" นั้น ตามปกติแล้วจะครอบคลุมใน 4 ระดับคือ

- 1) การสื่อสารระหว่างบุคคล เช่น พ่อ-แม่-ลูกนั่งคุยกันที่โต๊ะอาหาร
- 2) การสื่อสารภายในกลุ่ม อาจจะคล้ายคลึงกับการสื่อสารระหว่างบุคคล แต่ทว่าจำนวนคนที่สื่อสารมักมีขนาดใหญ่กว่า อาจเป็นการสื่อสารแบบปากต่อปาก (เช่น การชูชิบนิทา) หรือมีการใช้อุปกรณ์การสื่อสาร (เช่น การหาเสียงโดยใช้ไมโครโฟนและเครื่องขยายเสียง)
- 3) การสื่อสารภายในองค์กร เป็นการสื่อสารที่มีขนาดใหญ่ขึ้นมา และมีลักษณะเป็นระบบระเบียบมากกว่าการสื่อสารภายในกลุ่ม เช่น การมีบอร์ดประกาศข่าวภายในโรงเรียน วิธีการเดินทางสื่อให้ฝ่ายต่างๆ เช่นรับทราบในระบบราชการ เป็นต้น
- 4) การสื่อสารมวลชน เป็นการสื่อสารที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในแง่ผู้รับและผู้ส่ง มีการจัดระบบระเบียบมากที่สุด และจำเป็นต้องมีเครื่องมือสื่อสารชนิดต่างๆเข้ามาเป็นตัวกลาง

(การแบ่งประเภทนี้ก็ทำเพียงช่วยความเข้าใจในแง่ขนาดและความเป็นระบบระเบียบเท่านั้น ผู้อ่านคงไม่ต้องกังวลใจว่าจะจัดประเภทการสื่อสารแบบใดได้ลงตัวถูกต้องหรือไม่)

สำหรับคำว่า "การสื่อสารมวลชน" ที่จะใช้ต่อไปนี้ ก็จะหมายถึงการสื่อสารแบบสุดท้ายเท่านั้น โดยที่การสื่อสารแบบนี้อาจจำแนกได้เป็น 2 ประเภทตามลักษณะของสื่อคือ สื่อสิ่งพิมพ์ อันได้แก่ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ไปสเตอร์ แผ่นพับ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์อันได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์

ภาพยนตร์ วิดีโอ ฯลฯ

ส่วนคำว่า "การวิจัยเชิงคุณภาพ" ที่ใช้ในวงการนิเทศศาสตร์นั้น หมายถึงถึงวิธีการวิจัยทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นการวิจัยเอกสาร การวิจัยตัวสื่อ การวิจัยประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์เนื้อหา ฯลฯ โดยทุกวิธีการนั้น ขอให้ยึดหลักการและคุณสมบัติของการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเกณฑ์สำคัญ

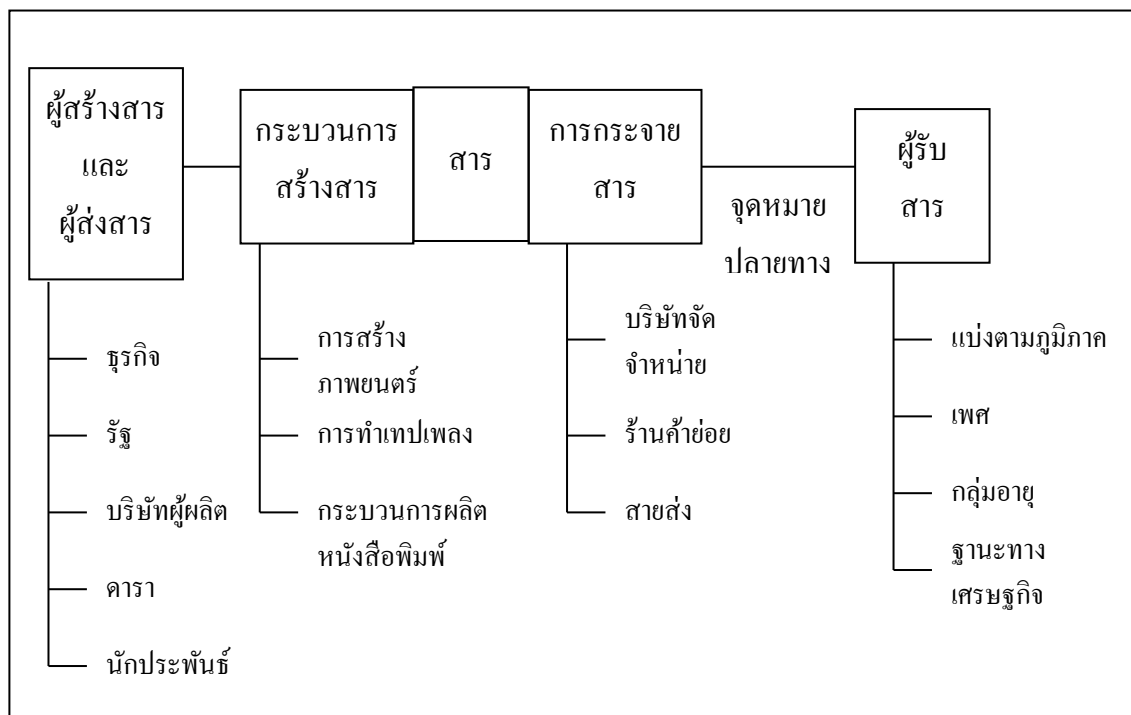
ในที่นี้ผู้เขียนใคร่จะตอกย้ำความสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้เข้ามามีบทบาทในการวิจัยด้านนิเทศศาสตร์สักเล็กน้อย อันที่จริง การวิจัยด้านนิเทศศาสตร์ในยุคสมัยของสื่อสิ่งพิมพ์นั้น เริ่มต้นด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพที่เรารู้จักกันในนามของ "การวิจารณ์วรรณกรรม" ต่อมาในยุคที่สองเมื่อวิธีการวิจัยเชิงปริมาณเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นในแวดวงสังคมศาสตร์ วิชานิเทศศาสตร์ก็ได้รับผลสะท้อนไปด้วย หัวข้อการวิจัยทางนิเทศศาสตร์ในยุคสมัยที่สองนี้ มักจะเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์อิทธิพลและผลกระทบที่สื่อมีต่อผู้รับ (Impact study) และวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จึงมักใช้วิธีการวิจัยในเชิงปริมาณเกือบทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ในยุคสมัยที่สามก็เริ่มเปิดฉากขึ้นพร้อมกับการตั้งคำถามเรื่องความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยในยุคที่สอง เช่น อิทธิพลของสื่อนั้นมีมากอย่างที่คิดหรือ และจะมีมากหรือน้อยโดยขึ้นอยู่กับปริมาณของการใช้สื่อเท่านั้นหรือ ในเรื่องของการวิเคราะห์เนื้อหาด้วยวิธีการเจนนับก็ถูกตั้งคำถามเช่นเดียวกันว่า ถึงแม้ว่าของบุคคลบางคนจะปรากฏน้อยมากในเชิงปริมาณ แต่ถ้าข่าวนั้นถูกพาดหัวด้วยตัวไม้ (ตัวขนาดใหญ่) และเป็นข่าวหน้าหนึ่ง เราจะให้น้ำหนักข่าวนั้นว่านับเป็นความถี่เท่ากับหนึ่งเท่านั้นหรือ

เนื่องจากสื่อมวลชนเป็นสื่อที่ประกอบด้วยตัวสาร (message) อันเป็นส่วนที่เป็นเนื้อหา (content) และยังมีส่วนประกอบที่เป็นรูปแบบ (form) วิธีการนำเสนอ (presentation) และอื่นๆอีกมาก ตัวอย่างเช่น บรรดาวัจนภาษา (Non-verbal) หรือแสง สี มุมกล้อง การตัดภาพ คนตรีประกอบ ฯลฯ ลักษณะดังกล่าวของสื่อมวลชนนั้นทำให้เกิดความตระหนักขึ้นมาอย่างมากว่า การวิจัยในเชิงปริมาณนั้นคงไม่น่าจะเพียงพอเสียแล้วสำหรับการวิจัยเรื่องสื่อมวลชน ซึ่งไม่อาจทำการวัดรูปแบบและองค์ประกอบอื่นๆที่นอกเหนือไปจากส่วนที่เป็นเนื้อหาได้

2. แบบจำลองของการสื่อสารมวลชน

โดยทั่วไปการสื่อสารมวลชนจะประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้

เมื่อพิจารณาจากแบบจำลองข้างต้น อาจจะยกตัวอย่างให้เห็นภาพรวมๆของงานวิจัยเชิงคุณภาพทางด้านนิเทศศาสตร์ได้ดังนี้

1. การวิจัยด้านผู้สร้างสารและผู้ส่งสาร การสื่อสารมวลชนเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนมีปัจจัยเกี่ยวข้องด้วยมาก มิได้เรียบง่ายแบบการสื่อสารระหว่างบุคคล เพราะในด้านผู้ส่งสารนั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านเงินทุนและสปอนเซอร์ ปัจจัยด้านกฎหมายและอื่นๆ ตัวอย่างเช่นปัญหาที่ผู้สร้างภาพยนตร์ไทยต้องคำนึงถึงอันดับแรกก็คือปัญหาเรื่องเงินทุน หรือในกรณีของการสร้างละครโทรทัศน์ก็ต้องผ่านการตรวจสอบของ กบว.ในปัจจุบัน แต่ทั้งๆที่เรื่องการผลิตสารของสื่อมวลชนมีลักษณะธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยอย่างสำคัญ แต่ก็ยังมีผลงานการวิจัยในแง่มุมนี้อยู่น้อยมาก

2. กระบวนการสร้างสาร ในส่วนนี้หมายถึงการดำเนินงานที่จะผลิตสารแต่ละชิ้นออกมา การที่แยกกระบวนการสร้างสารออกมาจากฝ่ายผู้ส่ง ก็เนื่องมาจากขั้นตอนนี้มีความยุ่งยากพอสมควรสำหรับสื่อมวลชน ตัวอย่างที่มักได้ยินอยู่บ่อยๆ ก็เช่น การอัดเทปเพลงในปัจจุบันจะใช้เทคโนโลยีในการผสมเสียงเข้ามาช่วยอย่างมาก ในเรื่องกระบวนการสร้างสารนี้ ยังขาดการศึกษาในเรื่องบทบาทของเทคโนโลยีอยู่มาก

3. การวิเคราะห์สาร เท่าที่ทำกันมามากคือการวิเคราะห์เนื้อหา แต่ส่วนใหญ่จะหนักไป

ทางด้านการวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงปริมาณ (เช่น การจัดคอลัมน์ในหน้าหนังสือพิมพ์) ส่วนการวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงคุณภาพนั้นยังมีการทำน้อยมาก ทั้งนี้เพราะต้องอาศัยทักษะความเชี่ยวชาญพิเศษบางประการของผู้วิจัย

4. การกระจายสาร กระบวนการนี้เป็นขั้นตอนสำคัญหนึ่งของสื่อสารมวลชน ทั้งนี้เพราะสารที่ผลิตขึ้นมาแล้วนั้นจะมีลักษณะเป็นสินค้าตัวหนึ่งในตลาด ดังนั้นจึงต้องมีช่องทางและกระบวนการจัดจำหน่าย สำหรับผู้ที่อยู่ในวงการหนังสือจะทราบดีว่า แม้จะผลิตหนังสือออกมาดีอย่างไรก็ตาม ถ้าขาดการบริหารจัดการและการจัดส่งที่มีประสิทธิภาพแล้ว หนังสือจะไปไม่รอด หรือตัวอย่างของสายหนังต่างจังหวัดในประเทศไทยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดตัวตราได้ทีเดียว หรือการที่เจ้าของโรงหนังในเครือกลายมาเป็นผู้สร้างภาพยนตร์เสียเอง จะส่งผลกระทบต่อวงการธุรกิจศิลปชิ้นนี้

5. ผู้รับสาร เป็นอีกหัวข้อหนึ่งในการวิจัยเชิงปริมาณ ในวงการนิเทศศาสตร์ศึกษาเอาไว้มาก แต่การบุกเบิกเพื่อการวิจัยในเชิงคุณภาพยังมีน้อย

3. ต่อมิตีในการวิจัยสื่อมวลชน

จากแบบจำลองการสื่อสารที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เรามีวิธีการที่จะเข้าสู่ปัญหาการวิจัยได้ใน 2 มิตีคือ

3.1 การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ โดยที่เราอาจจะศึกษาองค์ประกอบย่อยแต่ละตัวของแบบจำลองหรือศึกษาทั้งกระบวนการโดยติดตามคูผลในระยะยาว ตัวอย่างเช่น การศึกษารูปแบบรายการโทรทัศน์ประเภทเกมโชว์ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

3.2 การศึกษาในแง่ภาคตัดขวาง ได้แก่การศึกษาองค์ประกอบย่อยแต่ละตัวหรือความสัมพันธ์ขององค์ประกอบย่อยทั้งหมดในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ช่วงหนึ่ง

จากนี้ จะได้ยกตัวอย่างการศึกษาในทั้ง 2 มิตีเพื่อประกอบความเข้าใจให้มากขึ้น

3.1 การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ ถ้าแยกศึกษาองค์ประกอบย่อยแต่ละตัว เราอาจจะมองเห็นหัวข้อที่จะศึกษาได้ดังนี้

3.1.1 ด้านผู้ส่ง ในปัจจุบันนี้จะเริ่มเห็นการศึกษาชีวประวัติของบุคคลสำคัญๆ ในวงการสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น ศึกษาชีวิตและงานของครูมาลัย ชูพินิจ แต่ทว่าในแง่ของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น วิทยุและโทรทัศน์นั้นยังมีการศึกษากันอยู่น้อยมาก ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคลที่มีบทบาทสำคัญๆ ในวงการเหล่านี้ หรือแม้แต่บริษัทธุรกิจต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อันที่จริงสำหรับวิทยุและโทรทัศน์นั้นเป็นสิ่งที่ยากที่สุด เพราะเป็นสื่อเสียงและภาพ เมื่อออกอากาศไปแล้วก็มักจะสูญหายไป ไม่

เหมือนกับตัวหนังสือ ตัวอย่างเช่น คณะผู้จัดละครวิทยุ ซึ่งเคยมีอิทธิพลอย่างมากเมื่อ 20ปีก่อนมานี้ ปัจจุบันรายการดังกล่าวได้สูญหายไปแล้ว และยากต่อการเข้าถึงข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับการศึกษาในมิติประวัติศาสตร์นั้น สิ่งที่เราให้ความสนใจก็คือ **ความต่อเนื่องและความขาดตอนในประวัติศาสตร์** อันหมายความว่า ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมากในประวัติศาสตร์นั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหรือไม่ และอะไรเป็นปัจจัยแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น ตัวอย่างเช่น เป็นที่น่าสังเกตว่า รหัสแห่งความต้องการหรือโลกทัศน์ของศิลปินในสมัยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปในแง่ของมิติ ศิลปินพื้นบ้านในสมัยก่อนนั้นสร้างสรรค์ผลงานโดยมุ่งเน้นให้มีการสืบทอดยาวนานในแง่กาลเวลา แต่ไม่ได้คิดว่าจะแผ่ขยายงานของตนให้กว้างขวางครอบคลุมหลายพื้นที่ (เราอาจจะวิเคราะห์หาสาเหตุและเงื่อนไขที่อยู่เบื้องหลัง) ส่วนศิลปินในปัจจุบันนี้ เมื่อผลิตผลงานเพลงออกมาชุดหนึ่ง ก็ต้องตระเวนเดินสายเล่นคอนเสิร์ตไปทั่วประเทศ (เน้นมิติด้านพื้นที่) แต่ไม่ได้มุ่งหวังมากนักในการให้ผลงานเพลงของตนคงอยู่ช้านาน "ซั๋วอิมหาอมตะนิรันดร์กาล" การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของผู้สังสารดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร และจะมีผลอย่างไรต่อไปในอนาคต

3.1.2 ตัวสาร ก็คงเป็นเช่นเดียวกับหัวข้อผู้ส่ง กล่าวคือ การศึกษาในเชิงมิติประวัติศาสตร์ของผลงานสื่อมวลชนนั้น ก็คงจะพิจารณาในแง่ของความต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของตัวผลงาน ตัวอย่างเช่น ในระยะหลังๆเริ่มมีละครโทรทัศน์ประเภท "ลาก่อนพรหมจารีย์" ซึ่งหมายความว่า นางเอกไม่จำเป็นต้องเป็นสาวบริสุทธิ์ไปตลอดทั้งเรื่อง ก็เป็นที่น่าศึกษาว่าอะไรเป็นปัจจัยผลักดันการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

เนื่องจากมีทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่กล่าวว่า สื่อมวลชนนั้นเป็นภาพสะท้อนของความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมและในเวลาเดียวกัน สื่อมวลชนก็สามารถจะทำหน้าที่ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ด้วย ดังนั้น การวิเคราะห์ตัวเนื้อหาสาระในสื่อมวลชนจึงสามารถเป็นเครื่องสะท้อนการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วิถีคิด ทัศนคติและค่านิยม รวมทั้งโครงสร้างอำนาจต่างๆในสังคมได้ด้วย

3.1.3 ผู้รับสาร ก่อนหน้าที่จะมีการศึกษาวิชาประเภทนิเทศศาสตร์อย่างเป็นทางการเป็นระบบในสถานศึกษาต่าง ๆ นั้น การศึกษาผู้รับสารในยุคก่อนหน้านั้นคงจะถูกปล่อยปละละเลยไป ดังนั้นจึงควรมีการเริ่มต้นเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ อันเป็นปฏิริยาที่ผู้รับสารในครั้งอดีตมีต่อสื่อสมัยใหม่ ตัวอย่างง่ายๆเช่น เราทราบว่า การรับฟังวิทยุในรุ่นแรกๆของไทยนั้นต้องปีนเรื่องราวใหญ่โต มิใช่เรื่องธรรมดาเหมือนยุควิทยุทรานซิสเตอร์ จากเอกสารยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม เราทราบว่าต้องมีการแต่งกายอย่างสุภาพเรียบร้อย เพื่อออกไปฟังวิทยุที่บ้านของคนใหญ่คนโตในต่างจังหวัด ปัจจุบันข้อมูลเหล่านี้คงติดอยู่ที่ตัวบุคคลจึงสมควรจะได้รับการเก็บรวบรวมเอาไว้

3.2 การศึกษาในแง่ภาคตัดขวาง อันได้แก่การเลือกเจาะศึกษาองค์ประกอบย่อยที่ละตัวหรือ

ศึกษาระบบทั้งระบบในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ช่วงหนึ่ง ดังตัวอย่าง

3.2.1 ด้านผู้ส่ง หัวข้อที่จะศึกษาได้เช่น

- การวิเคราะห์ระบบการสร้างเทปเพลง ปัจจุบันมีผู้ศึกษาแล้วอย่างคร่าวๆ ในแง่ของธุรกิจ ต่อไปอาจจะศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการผลิตของแต่ละค่ายเพลง
- ปัจจัยกำหนดการสร้างภาพยนตร์ไทย
- ระบบดารา (star system) และระบบดาราในสังกัดมีผลอย่างไรบ้าง
- ภาพลักษณ์ของดาราแต่ละชนิด เช่น การนำเอานักร้องหรือนักแสดงมาอ่านข่าว มีผลต่อความเชื่อถือของข่าวหรือไม่
- นิตยสารสตรีที่สามารถมีอายุยืนยาวเช่น สตรีสาร มีการจัดระบบผู้ผลิตอย่างไร
- นิตยสารประเภทบันเทิง เช่น ชายหัวเราะ มีกระบวนการสร้างสารอย่างไร
- การโน้มเข้าหากันของหนังสือพิมพ์เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ
- ประสบการณ์จากการจัดทำนิตยสาร "คู่สร้างคู่สม" ได้ทำหน้าที่เป็นบันไดให้แก่การจัดรายการ "เจาะใจใส่อใจ" ของดำรง พุฒตาล อย่างไร

3.2.2 การวิเคราะห์สาร มีตัวอย่างที่อาจศึกษาได้มากมายหลายแบบ เช่น

(i) การวิเคราะห์รหัส (code) ที่อยู่ในหนังสือการ์ตูน เช่น การจัดวางภาพ การขยายภาพเล็กใหญ่ คำบรรยายประกอบในการ์ตูนการเมือง ฯลฯ

(ii) เทคนิคในการนำเสนอสาร (how to present) ในวงการสื่อสารมวลชน โดยเฉพาะสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทราบดีว่า วิธีการนำเสนอ (presentation) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งต่อการอ่านความหมายของสาร จะต้องถ่ายด้วยมุมมองแบบใดจึงจะยกย่องหรือดูถูกผู้ที่ถูกถ่ายหรือตัวอย่างเช่น บรรดาฉากต่างๆ ในละครโทรทัศน์ ในขณะที่ฉากในบ้านหรือห้องนอน จะได้รับความสนใจมาก แต่ฉากการทำงานมักจะมีเพียงโต๊ะกับพิมพ์ดีดหนึ่งเครื่องเท่านั้น วิธีการนำเสนอดังกล่าว ตั้งใจจะบอกสารอะไรหรือไม่

(iii) การวิเคราะห์โครงสร้างเรื่อง ละครแต่ละประเภทจะต้องมีเค้าโครงเรื่องที่แน่นอน เช่น ละครประเภทนางเอกเป็นนางแมวป่า หรือพระเอกเป็นชาตานอสูร ขั้นตอนต่างๆ จะสลับกันไม่ได้เลย โครงเรื่องเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไร

(iv) การวิเคราะห์ประเภทของรายการ ปัจจุบันนี้รายการเกมส์โชว์ค่อยๆ คลี่คลายมาเป็นรายการสารคดีหลายๆ แล้วได้อย่างไร บรรดารายการประเภทวาไรตี้ เช่น ฝันที่เป็นจริง (มี

อิทธิพลต่อคนชนบทมาก) รายการตามไปดู รายการถ่ายทอดคอนเสิร์ตประเภทต่างๆ มีจุดเด่นอะไรบ้าง มีข้อเหมือนหรือข้อต่างอะไรบ้าง อะไรเป็นปัจจัยดึงดูดคนดูในรายการเหล่านี้ (เช่น พิธีกร ฯลฯ)

(v) สำหรับการวิเคราะห์รายการแต่ละประเภทจะมียุทธศาสตร์ประกอบที่แน่นอนสำหรับการวิเคราะห์ เช่น ถ้าวิเคราะห์ละคร ก็จะมีเรื่องฉาก บทสนทนา ลักษณะตัวละคร แก่นเรื่องตอนจบ เป็นต้น

3.2.3 การวิเคราะห์ผู้รับ ในระยะเริ่มแรกของการวิจัยสื่อมวลชนนั้น มักจะเน้นหนักการศึกษาด้านผู้ส่งสารโดยมีความเชื่อว่า สื่อมวลชนมีอิทธิพลมากกว่ากับเข็มทิศที่สามารถจะบันดาลให้ผู้รับเกิดการตามที่ต้องการได้ อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลาต่อมา สื่อมวลชนก็ต้องเริ่มถ่อมตัวเองว่าไม่ได้ทรงอำนาจอย่างที่เคยเชื่อ รวมทั้งผู้รับสารก็มีได้ passive ดังที่คิดเอาไว้ด้วย นอกจากผู้รับสารจะไม่ยอมรับอิทธิพลจากสื่อแล้ว ผู้รับสารยังเลือกเปิดรับสื่อและเลือกรับรู้ตามความต้องการของตนอีกด้วย ในระยะต่อมา การวิเคราะห์ผู้รับสารจึงเริ่มมองผู้รับสารในลักษณะที่ active มากขึ้น โดยเฉพาะแนวทางการวิจัยที่มีชื่อเรียกว่า "การใช้และการแสวงหาความพึงพอใจในการเปิดรับสาร" (Use and Gratification Approach)

การศึกษาผู้รับสารอาจกระทำได้ตามตัวอย่างเหล่านี้

(i) วิธีการใช้สื่อ เช่น กระบวนการตัดสินใจในการเลือกเปิดรับโทรทัศน์แต่ละช่องภายในครอบครัวหนึ่งๆ ใครมีอำนาจในการตัดสินใจเด็ดขาด ปฏิกริยาระหว่างสมาชิกในครอบครัวเมื่อดูโทรทัศน์ วิธีการฟังวิทยุของคนกลุ่มต่างๆ ผู้เขียนเคยสังเกตว่าการดูโทรทัศน์ของชาวนาไทยแตกต่างจากคนในเมือง เพราะชาวนาจะดูโทรทัศน์ไปพร้อมกับใช้มือทำงานบางอย่างประกอบไปด้วย (เช่น ถักแห) วิธีการวางหนังสือพิมพ์ไว้ในร้านกาแฟก็เป็นอีกหัวข้อหนึ่งที่นำศึกษา

(ii) การเลือกเปิดรับสื่อ หัวข้อนี้อาจจะเริ่มศึกษาได้ตั้งแต่กระบวนการเลือกรับสื่อชนิดต่างๆ เช่น การเลือกฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ หรืออ่านหนังสือ และแม้แต่ภายในสื่อประเภทเดียวกัน ก็มีกระบวนการเลือกรับอีก เช่น คนกลุ่มใดเปิดฟังวิทยุภาคเอฟเอ็มหรือเอเอ็ม และแม้แต่เป็นสื่ออย่างเดียวกัน คนแต่ละกลุ่มก็ยังเลือกรับรู้และเลือกตีความหมายอย่างไรบ้าง ตัวอย่างเช่น เมื่อละครเรื่อง **ปริศนา** ซึ่งต้องการแสดงให้เห็นถึงความเป็นตัวของตัวเองของนางเอกผู้รักการอ่านหนังสือ ชอบเล่นกีฬา ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ด้วยการทำงาน แต่กลับปรากฏว่าสิ่งที่คนดูในพ.ศ.2530 เลือกรับรู้จาก **ปริศนา**คือ ทรงผมที่หยิกหยองกันไปทั่วประเทศ

(iii) ผลกระทบที่เกิดต่อผู้รับสาร การวิเคราะห์ผลกระทบ (Impact study) ก็ยังเป็นหัวข้อที่นำศึกษา แต่ทว่าควรจะศึกษาจากจุดยืนของผู้รับสารมากกว่าผู้ส่งสาร กล่าวคือ แทนที่จะกำหนดลงมาเลยจากผู้ส่งสารว่าจะวัดอิทธิพลอะไรบ้าง (ส่วนมากมักเป็นการวิจัยเชิงปริมาณ) น่าจะศึกษาว่าผู้รับ

สารตีความหมายอะไรบ้างจากการรับสื่อตัวหนึ่งๆ กล่าวคือ ควรจะศึกษาถึงจักรวาลแห่งความหมาย (Universe of meaning) จากจุดยืนของผู้รับ ตัวอย่างเช่น ในขณะที่ กบว.เกรงว่าละครเรื่อง "แม่เบี้ย" จะทำให้คนดูเลียนแบบพฤติกรรมทางเพศที่ไม่ดีจากตัวนางเอกนั้น กลับปรากฏว่า อิทธิพลที่เกิดขึ้นจริงๆต่อผู้ชมก็คือ บรรดาคนใช้ในบ้านต่างพากันเคารพบูชางูชนิดต่างๆ ในขณะที่เด็กๆกลับมาชอบเล่นงูกินหางกันใหม่ เป็นต้น

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า เวทีสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพในวงการนิเทศศาสตร์นั้นยังมีที่ว่างอยู่อีกมากสำหรับที่จะก้าวเดินต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การวิจัยในขั้นตอนของการสร้าง "องค์ความรู้" หรือการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานของบรรดาข้อมูลที่มีอยู่แล้ว และในวงการนี้ บรรณารักษ์ผู้อยู่ใกล้ชิดและคลุกคลีกับข้อมูลต่างๆน่าจะเป็นผู้ที่มีโอกาสดีที่สุดที่จะทำวิจัยในลักษณะดังกล่าว
